

ВІДГУК

офіційного опонента

**на дисертацію Циганюка Миколи Анатолійовича «Соціально-політична боротьба в Україні під час виборів і діяльності І Державної думи»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук
за спеціальністю 07.00.01 – історія України**

Наслідком утвердження демократичного процесу в Україні після здобуття незалежності на початку 1990-х рр. стали не лише позитивні зрушення в суспільній свідомості та формування відкритого громадянського суспільства, а й надмірна політична структуризація, яка призвела до виникнення сотень партій, нівелювання ідеологічного чинника в їхніх програмах і домінування особистісного фактору в розподілі електоральних симпатій. Результатом цього є швидке розчарування народу в своєму виборі, зростання недовіри до влади незалежно від її репрезентантів, що несе серйозні ризики для української державності. Крім низки об'єктивних факторів (наприклад, високий рівень корупції, бюрократизація), причинами такого процесу є недостатня політична освіченість широких верств населення, відсутність належного усвідомлення ними наслідків необдуманого голосування в основі якого лежить не оцінка практичних досягнень і поглядів кандидата, а його епатажність чи популізм. На наш погляд, подолати описані негативні явища допоможе як вивчення та імплементація зарубіжних практик, так і здійснення виваженого фахового аналізу історичного досвіду. У цьому контексті вагоме значення має період діяльності Державної думи Російської імперії (1906–1917), коли українські політичні діячі, в умовах відсутності власної державності, отримали можливість легально вибороти своє місце на політичній арені, представити на розсуд народу політичні програми і доводити здатність до парламентської роботи, навіть в умовах протистояння адміністративному ресурсу.

Відтак, представлене до захисту дисертаційне дослідження М.А. Циганюка має очевидну суспільну актуальність, а його наукова важливість обумовлюється відсутністю комплексної історичної праці на аналогічну проблематику. Формулювання мети і постановка завдань має безпосередній зв'язок із темою

роботи та структурою її основної частини, адже реконструкція умов, перебігу й результатів соціально-політичної боротьби в Україні під час виборів до I Державної думи, аналіз складу і діяльності депутатського корпусу здійснено на основі розкриття еволюції виборчого законодавства, розгляду діяльності відповідних профільних губернських та повітових комісій, характеристики парламентської роботи представників соціалістичних, ліберальних і консервативно-монархічних партій (с. 5–6). Така комплексна реконструкція сформувала основу наукової новизни дисертації, а поглиблене вивчення історіографії проблеми, неупереджений аналіз комплексу використаних джерел, застосування низки методів та принципів сприяли високому рівню достовірності отриманих результатів (с. 7). У цілому, вступна частина представленої до захисту роботи містить всі обов'язкові й належним чином обґрунтовані елементи (с. 4–8), а її структуризація (чотири розділи, одинадцять підрозділів) побудована на основі проблемно-тематичного принципу.

Аналіз історіографії (п. 1.1) здійснено за традиційним хронологічним поділом на дореволюційну, радянську та сучасну (с. 9–32). М.А. Циганюк довів, що до 1917 р. з'явилася низка праць, у яких лише опосередковано досліджувалася діяльність депутатів від українських губерній у Державній думі першого скликання. Натомість радянські історіографи не приділяли належної уваги цій проблематиці. Лише в сучасний період має місце зростання інтересу до роботи законодавчого органу та безпосередньо виборчих процесів у Наддніпрянській Україні, участі різних соціально-політичних груп у електоральній кампанії та думській діяльності (с. 32). Поза увагою автора не залишилася й зарубіжна історіографія, яка, щоправда, представлена, головним чином, працями сучасних російських дослідників.

Досить різноплановий характер має джерельна база дослідження (п. 1.2), основу якої складають матеріали декількох українських архівів (ЦДІАУК, Держархівів Полтавської, Харківської та Хмельницької областей), Державного архіву РФ. Її загальний масив цілком виправдано класифіковано за шістьма групами: законодавчі акти, діловодна документація органів влади, партійні документи, періодика та публіцистика, статистично-довідкові матеріали, еґо-документи (с. 32–48). Здійснений М.А. Циганюком аналіз доводить належний рівень

джерельного забезпечення обраної теми. Натомість представлені автором теоретико-методологічні засади дослідження (п. 1.2) демонструють домінування методів: контент-аналізу, математичної статистики, порівняльно-історичного, проблемно-хронологічного, синхронного, періодизації; принципів: об'єктивності, системності та історизму (с. 48–50).

Основну частину дисертації, присвячену безпосередньо предмету дослідження, відкриває розділ 2 – «Формування законодавства та організація виборів у Державну думу» (с. 53–79). У ньому здобувач послідовно продемонстрував, що еволюція відповідної нормативно-правової бази відбувалася, з одного боку, під впливом наростання революційної активності населення, а з іншого – намагання влади закріпити положення, які б дозволили контролювати новостворений законодавчий орган, не допустити повноцінного запровадження основ конституційного ладу (п. 2.1). Аналіз особливостей організації виборів до I Державної думи засвідчив наявність численних недоліків й прорахунків, особливо з боку місцевих органів влади, деструктивного впливу міністерських вказівок, посиленого адміністративного контролю та інформаційно-роз'яснювальної діяльності (с. 63–78).

Політична активність партій соціалістичного, ліберального та консервативно-монархічного спектру в ході електоральної кампанії кінця 1905 – початку 1906 рр. охарактеризована в третьому розділі дисертації – «Політична боротьба в Україні під час виборів до I Державної думи» (с. 80–142). На прикладі їх окремих регіональних осередків, які діяли в українських губерніях, М.А Циганюк проаналізував різні методи політичної боротьби протягом вказаного періоду: тактику бойкоту більшості лівих організацій (п. 3.1); активну пропагандистську роботу кадетів, помірковану агітацію октябристів (п. 3.2); яскраво виражену антиреволюційну та антидемократичну позицію правомонархістів і праворадикалів (п. 3.3). Серед українських партій, що брали участь у виборчому процесі, на перше місце поставлено Українську демократично-радикальну партію (с. 121–124), яка обрала блокувальну лінію поведінки (об'єднання із прогресивними силами), а також Українську соціал-демократичну робітничу партію (с. 92–93). При цьому про намагання дотримуватися задекларованого принципу об'єктивності свідчить

справедлива констатація факту слабкості їх політичних позицій, порівняно із загальноросійськими організаціями.

У заключному четвертому розділі – «Склад та діяльність депутатів від України в I Державній думі та відгуки про неї в краї» – комплексно розкрито етносоціальний і партійний портрет, висвітлено особливості законодавчої та позадумської діяльності парламентарів, подано реакцію на неї громадськості (с. 143–186). Ця частина роботи насичена біографічними відомостями (вік, освітній рівень, соціальне походження, професійні навички, національна приналежність) і статистичними даними (кількість виступів, підписів законопроектів, запитів та заяв, робота в думських відділах і комісіях тощо) (п. 4.1–4.2). Досить цікаве та новаторське спрямування має заключний підрозділ (п. 4.3, с. 171–184). У ньому М.А. Циганюк довів, що населення українських губерній з особливим інтересом спостерігало і активно реагувало на розгляд життєво важливих питань, над якими працювали депутати в Державній думі першого скликання. Саме в цей період між народними обранцями та їхнім електоратом було налагоджено стійкий зв'язок у формі листування, складання численних запитів, надсилання телеграм і наказів. Це була нова форма комунікації, яка сприяла усвідомленню парламентарями потреб і вимог українського народу, їхніх настроїв та бачення шляхів вирішення гострих соціально-економічних та політичних проблем.

Структура кінцевих висновків дисертації (с. 187–192) відповідає поставленим завданням та композиційній побудові роботи. Вони належним чином відображають основоположні авторські узагальнення, демонструють розуміння суті обраної тематики, репрезентують високий рівень осмислення фактологічного матеріалу. М.А. Циганюк констатував, що еволюція виборчого законодавства відбувалася під впливом суспільно-політичного руху, різні категорії представників якого, тим не менш, по-різному ставилися до кінцевого результату: від категоричного несприйняття (впливові соціалістичні партії) до намагання якнайширше скористатися отриманою можливістю легально вибороти право брати участь в управлінні державою (кадети). Таке ставлення мало свої наслідки для активності та

специфіки законотворчої роботи, визначило особливості реакції на неї з боку широких верств українського населення, а також органів влади.

Об'ємний перелік використаних джерел і літератури (всього 564 позиції), більшу половину якого складають архівні матеріали, документи та тогочасна періодика, засвідчує глибоку обізнаність дисертанта, його прагнення виконати поставлені завдання на основі якнайширшої фактологічної бази (с. 193–244).

Різний ступінь інформативності, а також видове розмаїття властиве додаткам дисертації. У них представлено декілька прикладів документів, присвячених політичному процесу, в табличній формі подано інформацію щодо етносоціальної характеристики та активності думської діяльності партій, фотопортрети (с. 245–276).

Вивчення автореферату засвідчує тотожність його змісту з основними положеннями дисертаційного дослідження. Отримані в ході написання кваліфікаційної роботи результати пройшли належну апробацію: були оприлюднені на декількох всеукраїнських конференціях, представлені у 8-ти публікаціях. Їхня хронологія засвідчує, що М.А. Циганюк займається відповідною проблематикою понад 10 років.

Поряд із констатацією новаторського характеру та повноцінного розкриття обраної теми, необхідно вказати на деякі побажання, зауваження і дискусійні положення:

– доцільним здається застосування поділу сучасної української історіографії на тематичні групи (п. 1.1), адже в запропонованому здобувачем вигляді в один ряд поставлено і ґрунтовні узагальнюючі роботи Г. Касьянова, В. Литвина, В. Сарбея, і праці О. Білоконь, М. Буліги, А. Глушковецького, В. Доморослого, М. Киян, О. Коника та ін., які присвячено безпосередньої думській проблематиці (с. 18–27);

– варто доповнити аналіз зарубіжної історіографії працями вчених української діаспори (О. Геруса, О. Андрієвської), а також західноєвропейських дослідників (С. Брейяр, А. Капеллера, М. фон Хагена), які важливі, перш за все, з точки зору, репрезентації новітніх методологічних підходів та оцінок;

– дослідницького посилення, урізноманітнення та об'ємного розширення потребує підрозділ 1.3, присвячений теоретико-методологічним засадам

дослідження, зокрема варто додати інструментарій політологічного аналізу (нормативно-ціннісний, антропологічний методи тощо);

– дискусійним є наведене твердження про вимоги Миколи II «суворо дотримуватися рівності віросповідання» під час розробки виборчого законодавства с. 59, враховуючи домінуюче становище православ'я (про що здобувач вказує у цьому ж реченні), а також загальновідомі факти в історії Російської імперії, пов'язані з обмеженням прав і переслідуванням єврейського населення, поляків-католиків, численних мусульманських народів (у тому числі й кримських татар) і т. д.;

– розкриваючи особливості участі у виборчій кампанії консервативно-монархічних організацій (п. 3.3), дисертант неодноразово, але досить нейтрально, вказує на отриману ними підтримку з боку влади, однак, на наш погляд, необхідно більш конкретно вказувати про використання потужного адміністративного ресурсу, створення умов для нерівної політичної боротьби, переслідування на користь перших опозиційних кандидатів;

– з огляду на тематичне спрямування та структуру дисертації потребує уточнення понятійно-категоріальний апарат, зокрема чітке формулювання авторського бачення терміну «соціально-політична боротьба в Україні»; це дозволить узгодити його зміст із тими частинами, в яких розкрито портрет і законодавчу діяльність депутатів (Державна дума, як відомо, засідала в Петербурзі), а також зрозуміти, чому до поля зору не включено аналіз участі в політичному процесі українських партій, кандидати яких не пройшли до парламенту (УНП) та громадських рухів й організацій, що не були інституційно ангажовані в його перебіг («Просвіта»);

– декілька разів поясненням окремих явищ та подій, пов'язаних із участю різних партій у виборчому процесі слугує теза про те, що вони «мали слабку структуру» (с. 133 – низький вплив СРН на вибори на Поділлі), «перебували на етапі становлення» (с. 143 – поразка кадетів на виборах у Волинській та Подільській губерніях); не заперечуючи цих тверджень, зауважимо, що це дещо поверхневий підхід, який не завжди дозволяє повноцінно розкрити суть та виявити інші фактори.

Водночас, необхідно констатувати, що вказані зауваження не піддають сумніву наукове значення роботи, основні авторські положення та висновки, носять рекомендаційний характер і можуть слугувати в якості орієнтирів для подальших досліджень здобувача.

Таким чином, подане на захист дисертаційне дослідження Циганюка Миколи Анатолійовича на тему «Соціально-політична боротьба в Україні під час виборів і діяльності І Державної думи» цілком відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. за № 567, а її автор заслуговує на присудження наукового ступеню кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент:

кандидат історичних наук, науковий співробітник
відділу історії України ХІХ – початку ХХ ст.
Інституту історії України НАН України

В.І. Милько

